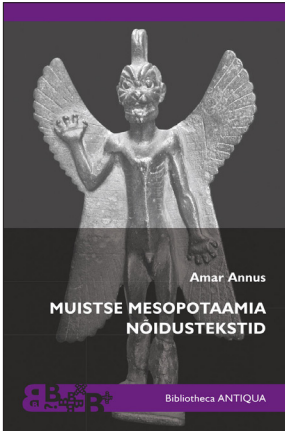

Muistse Mesopotaamia nõidustekstid

Amar Annus. *Muistse Mesopotaamia nõidustekstid*. Bibliotheca Antiqua. Tallinn 2017. TLÜ Kirjastus. 204 lk.

*tu-ur-rat amât-sa ana pi-ša lišân-ša qa-
in elî kiš-pi-ša lim-ha-su-ši ilimeš mu-ši ti*

The spell of the sorceress is hateful;
let her word come back in her mouth,
let as-rat her tongue be tied!

Let the Gods of the Night overcome her spell!

(<http://www.rosscaldwell.com/babylonian/MAQLURIT.pdf>)

Arvestades akadeemilist huvi ja igal aastal nõiduse teemal ilmuvate akadeemiliste raamatute arvu ei ole Mesopotaamia nõidustekstide tõlkimine eesti keelde üllatav, aga samas on see tore ja unikaalne ettevõtmine. Sarja “Bibliotheca Antiqua” publikatsioonis kuulub pool mahust kuulsatele originaaltekstidele, nõiduse aktualiseerimist pidurdavatele tekstidele. Nimelt sisaldab väljaanne Mesopotaamia loitsutseremoonia “Põlemine”/Maqlû sajakonnast loitsust koosneva tervitseremoonia ja kahe needusteksti tõlked, asjakohaseid kommentaare ja Amar Annuse pikema essee nõiduse teemal.

Viimane sada aastat on kestnud muinaskultuuri uurijate edulugu, mille tunnistuseks on arheoloogilised leiud, õpetlaskäsitluste arvukus, kuid teejuhina muinaskultuuri toimivad ka veebis avatud tekstikorpused, samuti originaaltekstide tõlked. Uuenenud tekstide taastamise võimalused – suur osa savitahvlitest on säilinud fragmentidena – ja üldine teadmuse kasv kiilkirja ja seda kasutanud ühiskondade kohta on kutsunud koostama uusi tekstikriitilisi väljaandeid varem ilmunute kõrvale. Tänuväärne teabeallikas on üha laienev Mesopotaamia tekstide, tõlgete ja kommentaaride jagamine *online*-keskkondades, mis lubab eeldada, et tänase lugeja teadmised ei piirdu Hammurapi seaduste, Gilgameši ja veeuputuse looga, vaid on sügavamad. Kuigi õpetlastöö ei ole viimastel kümnenditel ruumiliselt piiratud, vaid on võimalik igas maailma nurgas, avalike andmekogude arv on kasvanud, tuleb siiski tõdeda, et teadustegevuse rahastamispõhimõtted on nurjatult piiravad ega soosi süvenemist. Näiteks Oxfordi Ülikooli Orientaaluuringute õpetooli rajatud “The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (ETCSL)” rahastamisperiood kestis 1997–2006, edaspidi jagus seda tarkvaralisteks uuendusteks aastal 2015. See tekstikorpus sisaldab sumeri kirjanduslikke tekste nende liigikülluses, s.t poetilised tekstid, hümnid, kirjad, laulud, kirjutamisharjutused, vanemad müüdid ja dialoogid, näited vanasõnadest, mõistatustest jpm liikidest. Kokku on projekti leheküljel kättesaadavad nelisada Mesopotaamia teksti koos tõlgetega, mis vahendavad kolmandast ja teisest aastatuhandest e.m.a (BCE – *Before Common Era*) pärinevat kirjutist. Suurepärasest uurijatest koosnev meeskond, kelle hulka kuulusid Graham Cunningham, Eleanor Robson, Gabor Zolyomi, Miguel Civil, Bendt Alster, Joachim Krecher, Piotr Michalowski jt on avaldanud ühiskäsitlusi ja eraldiseisvaid õpetlastöid, sh nõidussõnade teemal. Eespool nimetatud andmebaas võiks kuuluda humanitaarõppurite, eriti folkloristika ja kirjanduse studeerijate kohustusliku kirjanduse hulka.

Soovitavalt koos viidetega täiendavale kirjandusele. Ka üldistavat teavet edastavaid keskkondasid on tänaseks mitmeid (nt abistab mitmes küsimuses <https://www.revolvy.com/main/index.php?s=Miscellaneous%20Babylonian%20Inscriptions> jpm.).

ETCSLi koostajad deklareerivad, et nende skooopi ei kuulu ennustamine, ended ega arvukas loitsutekstide kogu. Erinevatel hinnangutel ulatub ennete ja ennustamisega seotud tekstide arvukus muljetavaldava kolmekümne protsendini või veelgi suurema osani kõigist säilinud tekstidest. Ennustused sisaldavad mitmeid tänaseni kasutuses olevaid praktikaid: ennustamine looma elundite, loodus- ja taevamärkide järgi, unenägude seletamine, astroloogilised ended, jpm), aga ka diagnostika-alased õpetused.

Üleskirjutustes sisalduvad instruksioonid osutavad omaaegsele oskusele üldistada protsesse ja nendega seotud nähtusi, nende valgusel on mõistetav kreeka jt hilisemate kultuuride saavutatu ning nende seotus Babüloonia ja Egiptuse kultuuridega. Eespool loetletud ennustamise praktikad on hilise ajani või lausa tänaseni kasutusel ja levivad jätkuvalt suulises traditsioonis. Sumeri tekstid on ka ontoloogiliselt tähtsad, seletamiseks inimpsühholoogiat ja kognitiivseid võimeid, usundiliste kujutelmade stabiilsust, kirjaliku ja suulise, rituaali ja teksti dialoogilisust, variatiivsust ja paljusid tänaseni aktuaalseid küsimusi.

Loitsude kõrval oli ravimises oluline koht taimravil. Sõnamaagilisi tekste, loitse leidub perioodi 2600–100 e.m.a sumeri- ja akkadikeelsetes kirjadest, kirjanduslikes tekstides ja teistes allikates, kus nad on koos haiguste sümptomite, etioloogiate ja diagnoosidega põimitud isiklike elusündmuste juurde. Samuti leidub ettekirjutusi, mida teha kannatuste korral või kurjuse ohvriks langedes.

Pikkade aastatuhandetega on tekstide vorm täiustunud, mille paremaks näiteks peetakse tsükli “Põlemine”. Graham Cunninghami loitsu-uurimused avavad nõidus-tekstide maailma, kus nõidade- ja nõiduse-vastaste loitsude kõrval on olulised needuse-vastased tekstid, halvatähenduslike ennete tõrjumine, deemonite väljaajamine, madude ja kurjade koerte vaigistamise sõnad, sauna ja puhastamistseremooniade loitsud, armusõnad potentsi tõstmiseks ja palju muud. Piirkonnale tunnuslikult on arvukalt loitse põllukahjurite, sh rändtirtsude vastu. Loitsud peegeldavad ühiskonda, kus neid kasutati ja keskkonda, milles kultuurikandjad elasid.

Teraapiate ja ravirituaalide juurde kuuluvaid palveid ja loitse esitas inimene kas ise või kasutas ta professionaalse loitsude esitaja abi nagu näiteks *Maqlû* esitamisel. *Maqlû* avastati Lähis-Ida arheoloogia õitsengu ajal 19. sajandil, huvilised leiavad algteksti koos tõlkega inglise keelde internetist, kuid saavad pöörduda ka tuumtõlgete poole. Knut L. Tallqvisti tõlge ilmus juba 1895, Gerhard Meieri tõlge avaldati 1937 ja seni põhjalikum akadeemiline tekstikriitiline väljaanne 2015. aastal. Viimase editsiooni koostas Harvardi Ülikooli assüroloogia ja vana Lähis-Ida religiooni professor Tzvi Abuschi ning tema “The Magical Ceremony Maqlû: A Critical Edition” (Leiden: Brill) on aluseks ka Amar Annuse tõlkele.

Maqlû tahvlid ja nende fragmendid on hoiul arvukates muuseumites üle Euroopa ja Ameerika: Briti Muuseumis, Berliinis, Chicagos, Pennsylvanias, Oxfordis, Istanbulis jm, mis muudab teksti restaureerimise hiigelmahukaks. Tzvi Abuschi peab oma käsitluses oluliseks Mesopotaamia maagia ja nõiduse mõistete erinevust piiblikirjanduse ja mitmete hilisemate lähenemisviiside omast. Maagia oli tema sõnul legitiimne religiooni osa, mis vastas “indiviidide ja kuninga inimlikele vajadustele, kriisidele ja soovidele”. Nõidumine Mesopotaamia kontekstis (*kišpû*, *ruḥû*, *rusû*, *upšāšû lemnûtu*) ei seostunud maagilise, vaid vaenuliku käitumisega ehk oli teisisõnu seotud antisotsiaalsete ja destruktiivse eesmärgiga praktikatega.

Maqlû loitsude juurde kuuluvad rituaali sobivaks läbiviimiseks ettenähtud juhised. Algselt toimus loitsimine ühe juuli- või augustiöö jooksul – seda peeti eriti ohtlikuks ajaks, mil teispoosuse vaimud muutsid inimesed nõrkadeks oma nõiduste suhtes. Loojangust päikesetõusuni kestnud rituaali alguses põletati nõidade kujusid, uputati neid musta värvi vedelikku, asetati näoga vastu maapinda ja purustati esimese nelja savitahvli tekstide retsiteerimise ajal. Selle ja teiste rituaalide kirjeldused toovad meieni tavandipraktikate struktuuri ja tekstide seosed. Ent märkimisväärsel kombel leidub paljudele toonastele võtetele paralleele tänastes ühiskondades – alates ringi joonistamisest ümber haige isiku.

Tuntuma muinasmesopotaamia meditsiiniuurija Markham Gelleri, Zack Kotzé ja muudegi uurijate arvates kasutati *Maqlû* tseremooniat skisofreenilise paranoia ravimiseks, ehkki seisundi tekkimist seletati toona kurja silma, kahetuse ja nõidusega. Seega oleme jõudnud olulise osani väljaandest. Tõlkija nõiduslugu, Annuse kaunikeelelises interpretatsioonis esitatud faktid, vabad paralleelid näiteks liivlaste traditsioonist (1920. aastate alguse olukorrast Oskar Looritsa tekstikogu põhjal) ja muudest meelepärastest näidetest. Nõiategude paigutamine 20. sajandi alguse liivlaste maale ja komide juurde, kuskile Venemaa avarustesse, meenutab viikingite tava paigutada ühesilmsed hiiud, lohed ja muud üleloomulikud olendid Idateele – meil neid pole, kuid seal metsikutel äärealadel nad siiski elutsevad. See selgitab toetumise Art Leete *Postimehe* veergudel ilmunud ajalehekirjutisele, ehkki sarnaseid nõidade teenindustekste võib leida Eesti ajakirjandusest või Tartu kesklinna kuulutustelt – kirjutaja on otsustanud paigutada reaalse nõiduse ajas ja ruumis kaugemale.

Kui arvata maha mõnevõrra ootamatult sagedased autismi meenutamised, siis on maitseküsimus, kas seletada kurja silma fenomeni hüpermentalismiga või piirduda psühholoogide ja sotsiaalsete suhete uurijate seletusviisidega. Etniliste seletusviiside mõju haiguse kulgemisele ja haigele on oluline aspekt. Arthur Kleinmanni ja teiste etnopsühhiaatriliste nähtuste uurijate algatusel ja rahvapäraste kultuuriliste etioloogiate mõjukuse tõttu on need leidnud koha Maailma Tervishoiu Organisatsiooni (WHO) rahvusvahelises nomenklatuuris kui etnopsühhiaatrilised diagnoosid, millega tuleb etniliste kogukondade puhul arvestada.

Eessõna on praegusel kujul omaette (kunstiline) teos ning lõpuks on faktide ja nende tõlgenduste osas igauks vaba valima seletusviisi. Ratsionaliseeriv suhtumine ja oskuslik toimetamine keerukate, kunagi juriidilise õiguse toel teostatud ilmaliku ja vaimuliku võimu jõleduste marginaliseerimine, nagu nt nõiaprotsesside puhul, tundub sama taotluslik nagu nõiduse paigutamine sajanditagusesse Liivi randa või Siberi piirimaile. Korduvalt pakub eessõna irriteerivaid vihjeid tänapäevaste probleemide igikestvusele, maagilistest praktikatest kõnelemata. Ikka piiratakse haiguskollet ja haiget ringi ümber joonistades, kuhugi pole kadunud Euroopa kunagistel südaaladel pandeemiast ohustatud külale adraga kaitseringi ümber kündmine jpm kombel. Mis osutab, et maagiline mõtte- ja käitumisviis on visa alluma ratsionaliseerimisele ja vanad struktuurid võtavad aegade-üleselt. Platon imetles omal ajal kreeka loitsude ravivõimet ning sõna võimu inimese kehale ja vaimule, hinnates omaaegseid tekste poeetiliselt kauniteks, mis vastuvaidlemata kehtib tuhandete aastate jooksul lihvitud *Maqlû* ja Mesopotaamia loitsude kohta.

Kogu pika jutu üks järeldus on, et nii nõidustekstide kui tervikuna Mesopotaamia eriilmelise kirjatraditsiooni kohta kuluksid marjaks ära lugemikud, õpikud, akadeemilised antoloogiad, akadeemilised monograafiad – ükskõik mis järjekorras need teostuksid.

Mitte mingit probleemi pole kitsama eriala õpetlasel enda tarbeks varuda originaale, tõlkeid ja kommentaare, ent tekstide laiem kultuuriline ümbrus, intertekstuaalsed seigad ja tekstiliikide arengulugu võiks eesti assürooloogide abiga selgineda.

Mare Kõiva

Taas Arhippa Perttunenist

Jukka Saarinen. *Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa. Akateeminen väitöskirja. Helsinki 2018. 417 lk.*

Arhippa Iivananpoika Perttunen (Arhip Ivanov Pertujev 1762 Latvajärvi – 1841 Latvajärvi) on vienakarjala erakordne runolaulja, kellelt arvatakse pärinevat ligikaudu kolmandik Kalevala runodest, nagu on oma analüüsile toetudes kirjutanud Jukka Saarinen (2013).

1834. aasta kevadisel kogumismatkal vanu laule otsides matkas Kalevala autor Elias Lönnrot spetsiaalselt tuntud lauliku juurde ja kirjutab temalt kolm päeva laule üles. Lönnrot on nimetanud 80aastasest laulikust kirjutades teda teistegi rahvaluuleliikide asjatundjaks, imetledes tema head mälu. Arhippalt kogusid laule veel F. J. Cajan ja M. A. Castrén – ühtekokku on kirja pandud 85 teksti ehk 5995 värsirida, mis jagunevad eepiliste, lüüriiliste ja maagiliste tekstide vahel. Arhippa Perttunenist ja tema lauludest on kirjutanud mitmed folkloristid, nende seas Anna-Leena Siikala, Lotte Tarkka, Martti Haavio jt.

Jukka Saarineni 20. jaanuaril 2018 kaitstud doktoritöö “Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa” [Runolaulude poeetika. Värs, süntaks ja parallelism Arhippa Perttuneni runodes] on mahukas (417-leheküljelisest väitekirjast 317 sisaldab uurimustööd ja kirjandust, ülejäänud jaguneb erinevate lisade ja analüüsi tulemite vahel) ja põhjalik. Saarinen kasutas kõiki Arhippa Perttunenilt üles kirjutatud laule, püüdes rekonstrueerida tekste, mis üleskirjutamise ajal jäid paiguti katkendlikuks. Saarise eesmärk oli võimalikult täpselt jälgida esituste poeetilist ja keelelist külge. Väitekirja iseloomustab põhjalik eelnevate ja ka viimase aja teoreetiliste seisukohtade ja lähenemisviiside tundmine ja arvestamine ning erakordselt detailne keeleliste ja vormiliste seikade arvestamine.

Materjali on vaadeldud folkloristika ja lingvistika perspektiivist, et saada ülevaade lauliku keeikasutusest. Saarinen toetub suulise vormeli teooriale ning Milman Parry ja Albert B. Lordi uurimustele. Autor tõdeb, et Kalevala-stiilis värside käsitlemiseks sobib konkreetne teoreetiline koolkond siiski vaid osaliselt. Produktiivseks osutus registri mõiste, mida arendas omal ajal keeleteadlane Roman Jakobson, süntaksi analüüsimise lähtepunktiks jäi Matti Kuusi teoreetiline lähenemine ja tema sõnastatud runolaulude reeglistik. Konkreetne reeglistik piirab laulja valikuid ja värsistamise protsessi, kuid samas saab loodud väljendeid kasutada korduvalt, nt sarnaste ideede väljendamiseks. Parallelismi kui Kalevala-värsi iseloomuliku tunnuse juures jälgis autor, kuidas paralleelvärside abil luuakse kompleksne ja üksikvärsist semantiliselt rikkam poeetiline pilt.

Kalevala-stiilis luulet iseloomustavad vormitunnused (meetrum, alliteratsioon ja parallelism) toimivad värsi raamistikus. Arhippa arvestab vormitunnustega, kuid samas sisaldavad tema tekstid sekundaarseid poeetilisi tunnuseid (ebatavaline sõnajärg ja arhaismid). Nende koostoimes tekib kindel register.

Kuna Arhippa oli tuntud narratiivse sisuga laulude esitajana, tõdeb Saarinen, et laulud olid stabiilse ülesehitusega, kuid erinesid samas teiste laulikute variantidest – ilmselt ta kujundas neid omandamise käigus. Tema repertuaaris leidis ka religioosseid laule – teadaolevalt olid tal usuga erilised suhted. Kuigi ta ei ravinud ja pidas loitsimist patuks, teadis ta pikki arstimissõnu. Lüürilised laulud osutavad, et laulik oli osav kombineerima olemasoleva teadmise põhjal uusi tekste, kasutades erinevaid liike, sh vanasõnu.

Väga huvitavad on lauliku enesemääratlused – runolaulik (kes laulab ruune), tark ja nägija. Pole kahtlust, et Saarineni põhjalik keelevormide ja süntaksi vaatlus abistab järgmisi karjala-soome loitsude analüüsijaid, ehkki suurel määral on kogu töös tähelepanu runolauludel. On aga selge, et laulik esitas erinevatele kogujatele tekste erinevalt, kasutades kinnisvärse *Ylitti tahon Jumalan* (vastu jumala tahet), *Kyllä mie sukusi tiijän* (küllap tunnen su sugu/päritolu). Näiteks Lönnrotile esitas ta lendvasõnad historiolana, milles kasutas suure tamme eepilist laulu (Saarinen 2018: 127).

Loitsudest on laulja repertuaaris arstimis- ja elatusaladega seotud sõnad (jahindus ja karjakasvatus). Kokku on jäädvustatud umbes 1500 värsirida ja neist üks kord esinevaid värse on neist tervelt 836 ehk üle poole kogu repertuaarist, mis meenutab Vladimir Kljausi tulemusi (1997) vene loitsude kohta. Sagedasemaid värse on 186, millest taas enamik esineb sama loitsu tekstis (96, 51,6%), märkimisväärne on, et enam kui kahes loitsus esinevaid värse on kõigest seitse.

Mare Kõiva

Kirjandus

Kljaus, Vladimir 1997. *Ukazatel' sjužetov i sjužetnyh situacij zagovornych tekstov vostočnyh i južnyh slavjan*. Moskva: Nasledie.

Saarinen, Jukka 2013. Behind the Text: Reconstructing the Voice of a Singer. Lukin, Karina & Frog & Katajamäki, Sakari (toim). *Limited Sources, Boundless Possibilities: Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts*. A special issue of the Retrospective Methods Network Newsletter No. 7. Helsingin yliopisto, lk 34–42

Saarinen, Jukka 2018. *Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa*. Akateeminen väitöskirja. Helsinki.

BOOK REVIEWS

Spells of ancient Mesopotamia

Amar Annus. Muistse Mesopotaamia nõidustekstid. Bibliotheca Antiqua. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2017. 204 pp.

Book review by Mare Kõiva.

Once again about Arhippa Perttunen

Jukka Saarinen. Runolaulun poetiikka. Säe, syntaksi ja parallelismi Arhippa Perttusen runoissa. Akateeminen väitöskirja. Helsinki: University of Helsinki, 2018. 417 pp.

Book review by Mare Kõiva.